62- يەھۇدىيلىق

ئېنىقلىما:

«يەھۇدىيلىق» ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغىچە سۈزۈلغان، بەنى ئىسرائىلغا مەنسۇپ ئەسبات نامى بىلەن تونۇلغان ئىبرانىيلارنىڭ دىنى بولۇپ، ئاللاھ تائالانىڭ مۇسا ئەلەيھىسسالامنى تەۋرات بىلەن قوراللاندۇرۇپ، ئۇلارغا پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن. يەھۇدىيلىق شەئىب يەھۇدىيلىرىغا مەنسۇپ بىر دىيانەتتەك كۆرۈنىدۇ، ئەمما ئۆز نۆۋىتىدە بۇ مەسىلىنىڭ نىگىزىدە تالاش- تارتىشلار مەۋجۇت. بۇ دىيانەت، ياقۇپ ئوغۇللىرىنىڭ بىرى يەھۇزاغا مەنسۇپ بولۇپ، كۆپچىلىكنى ئېتىبارغا ئالغان ئاساستا شەئىب، دەپ ئاتىلىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.

قورۇلۇشى ۋە ئاساسلىق كىشىلىرى:

❖ مۇسا ئەلەيھىسسالام: ئىسرائىل ئوغۇللىرىنىڭ بىرى.كۈچلۈك قاراشلارغا كۆرە مىلادىدىن ئىلگىرىكى 1301-1134-يىللىرى مىسىر پرئەۋنى رەمسىس ئىككىنچى مەزگىلىدە مىسىردا دۇنياغا كەلگەن ۋە بۇ پرئەۋننىڭ قەسرىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن. چۈنكى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ ئانىسى بەنى ئىسرائىل ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان پرئەۋندىن قورققانلىقى ئۈچۈن ئۇنى بىر بۆشۈككە سېلىپ دەرياغا قويۇپ بەرگەن ئىدى. بەزى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا ئەلەيھىسسالام قىرىق ياشقا كىرگەن چاغدا بىر مىسىرلىقنىڭ بىر ئىبرانى كىشىنى ئۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن- دە، مۇسا ئەلەيھىسسالام مىسىرلىقنى ئۇرغان، ئۆلتۈرۈش پىلانلانمىغان بۇ ئۇرۇشتا مىسىرلىق كىشى ئۆلۈپ كەتكەن. نەتىجىدە مۇسا ئەلەيھىسسالام مىسىردىن مەدىيەنگە كېتىپ، شەيخ سالىھنىڭ پادىسىنى باققان. يەنە بەزى رىۋايەتلەرگە كۆرە، ئۇ كىشىنىڭ شۇئەيىب ئەلەيھىسسالام ئىكەنلىكى، مۇسا ئەلەيھىسسالامنى بىر قىزى بىلەن ئۆيلەپ قويغانلىقى ئىلگىرى سۈرىلىدۇ.

- مىسىرغا قايتىش يولىدا ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا پەيغەمبەرلىك رىسالىسىنى ۋەھيى قىلغان ۋە مۇسا ئەلەيھىسسالامنى قېرىندىشى ھارۇن بىلەن بىرلىكتە پرئەۋننى دەۋەت قىلىش، ئىسرائىل ئەۋلادىنى قوتقۇزۇش ئۈچۈن بىرىشقا بۇيرىغان. پرئەۋن بۇلاردىن يۈز ئۆرۈگەن ۋە دۈشمەنلىك قىلغان. مۇسا ئەلەيھىسسالام بەنى ئىسرائىل قەۋمىنى ئەگەشتۈرۈپ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 1211-يىلى ، يەنى ئاتىسى رەمسىس ئىككىنچىگە ۋارىسلىق قىلغان پرئەۋن مىنفتاھ دەۋرىدە مىسىردىن چىقىپ كەتكەن. بۇ پرئەۋن ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ چىققان، بىراق ئاللاھ تائالا پرئەۋننى سۇغا غەرق قىلىۋېتىپ، مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە قەۋمىنى قوتۇلدۇرۇپ قالغان.

www.munber.org

- سىنا چۆلىدە چېغىدا مۇسا ئەلەيھىسسالام پەرۋەردىگارى بىلەن سۆزلىشىش ۋە لەۋھەلەرنى تاپشۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن تاغقا چىقتى. ئەمما قايتىپ كەلگىنىدە قەۋمىنىڭ كۆپىنچىسىنى سامىرىي تەرىپىدىن ئالتۇندىن ياساپ بېرىلگەن بىر مۇزايىغا تېۋىنىۋاتقان ئەھۋالدا كۆردى-دە، مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇلارنى قاتتىق چەكلىدى. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ پەلەستىنگە كىرىشكە بۇيرۇق بەرگىنىدە ئۇلار باش تارتىپ مۇنداق دېدى: «ئۇلار: " ئى مۇسا! مۇقەددەس زېمىندا كۈچلۈك (يەنى جاسامەتلىك،قامەتلىك) بىر قەۋم بار (ئۇلار ئاد قەۋمىنىڭ قالدۇقى بولغان ئەمالىقەلەر)، ئۇلار چىقىپ كەتمىگۈچە بىز ئۇ يەرگە ھەرگىز كىرمەيمىز، ئۇلار ئۇ يەردىن چىقىپ كەتسە چوقۇم كىرىمىز " دېدى» ئۆز قەۋمىدىن بىر تۈركۈم كىشىلەر بىلەن بۇ مەسىلە ھەققىدە سۆھبەتلەشكەندە، ئۇلار مۇسا ئەلەيھىسسالامغا: «ئۇلار: " ئى مۇسا! مادامىكى ئۇلار مۇقەددەس يەردە ئىكەن، بىز ھەرگىز ئۇ يەرگە كىرمەيمىز، سەن پەرۋەردىگارىڭ بىلەن بىللە بېرىپ ئىككىڭلار ئۇرۇشۇڭلار، بىز بۇ يەردە ئولتۇرۇپ تۇرايلى" دېدى» بۇنىڭدىن كېيىن مۇسا ئەلەيھىسسالام قەۋمى ئۈچۈن مۇنداق دۇئا قىلدى: «مۇسا دېدى: "پەرۋەردىگارىم! مەن پەقەت ئۆزەمگە ۋە قېرىنداشلىرىمغىلا ئىگىمەن، سەن بىز بىلەن (ئىتائەتتىن باش تارتقان) قەۋمنىڭ ئارىسىنى ئايرىۋەتكىن» بۇ دۇئا ئاللاھ تائالانىڭ ئۇلارغا غەزەپلىنىشى ۋە قىرىق بويىچە سەھرادا قايمۇقۇش ئىچىدە قويۇپ قويۇشىغا سەۋەب بولغان. بۇ ئىشتىن كېيىن مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان ۋە پەلەستىنگە كىرمەستىنلا كەسىيب ئەھمەر دېگەن جايغا دەپنە قىلىنغان. مۇسا ئەلەيھىسسالامدىن ئازراق ئىلگىرى قېرىندىشى ھارۇن ۋاپات بولغان ۋە ھور تېغىغا دەپنە قىلىنغان. تارىخچىلار مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن يولغا چىققان كىشىلەرنىڭ ئىچىدىن يۇشەئ ئىبنى نۇن ۋە يەنە بىر كىشىدىن باشقا ھەممىسىنىڭ يولدىن ئېزىپ يۈرۈش جەريانىدا ئۆلۈپ تۈگىگەنلىكىنى تىلغا ئېلىشىدۇ.

❖ يۇشەئ ئىبنى نۇن: بەزى رىۋايەتلەرنىڭ بايان قىلىشىغا ئاساسلانغاندا، قۇرئان كەرىمنىڭ كەھف سۈرىسىدىكى ئايەتلەردە زىكىر قىلىنغان مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىكى يىگىت بولۇپ، مۇسا ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن رەھبەرلىكنى ئۈستىگە ئالغان. بەنى ئىسرائىلنى باشلاپ، ئىئوردانىيەنىڭ شەرقىدىكى يوللار ئارقىلىق پەلەستىننىڭ ئەرىيھا شەھرىگە كىرگەن. كونا ئەھد تېكىستلىرى قانلىق قىرغىنچىلىقلارنىڭ ئۇنىڭغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ؛ چۈنكى يۇشەئ ئەرىيھا ۋە باشقا شەھەرلەرنى كۆيدۈرۈپ، تامامەن ۋەيران قىلىۋەتكەن. ئۇ رىۋايەتلەر يوقىرىقى قورقۇنچلۇق ئىشلارنى ئۇنىڭغا مەنسۇپ، دېيىش بىلەن بولدى قىلماستىن، ئۇنىڭ يەنە ئوخشاش تېكىستلەرنى دەۋا قىلىدىغان راھاب ئىسىملىك بىر پاھىشە ئايالدىن باشقا بارلىق كىشىلەرنى بوغۇزلىۋەتكەنلىكىنى، راھابنىڭ قىلغان خىيانىتىنى تەقدىرلەپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۆيلەنگەنلىكىنىمۇ تىلغا ئالىدۇ.

❖ (مىسىردىن-ت) چىقىش ۋەقەسىدىن كېيىنكى دەۋر: بۇنى ئۈچ ئاساسلىق باسقۇچقا ئايرىش مۇمكىن:

www.munber.org

1 ـ قازلار دەۋرى: بۇ دەۋر يۈشەئ ئىبنى نۇننىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن باشلىنىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن يەھۇدىيلارنىڭ كۆچىنىڭ ئاجىزلاپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان فەتھى قىلىنغان زېمىنلارنى ئون ئىككى سەبتىنىڭ ئۆز ئارا تەقسىم قىلىش ئىشى مەيدانغا كەلگەن. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ دۆلىتى كىلىپ چىقىشى كاھىن قازىلارنىڭ ئىدارە قىلىشىدىكى كىچىك ـ كىچىك يېزىلار ھالىتىگە كىلىپ قالغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىسرائىل ئەۋلادلىرى بۇ جەرياندا كەم بولغاندا يەتتە قېتىم ئاللاھ تائالاغا ئىبادەت قىلىشتىن باش تارتىپ، بەئلىيم (ئات)، ئىيشتارون، مەلكۇم...غا ئوخشىغان بىر قاتار بۇتلارغا ئىبادەت قىلغان. بۇ ئەھۋال 140 يىل ئەتراپىدا داۋاملاشقان.

2ـ پادىشاھلار دەۋرى: كونا ئەھد تېكىستلىرىنىڭ بايان قىلىشىچە، پەيغەمبەر ساموئىل ئۇلارنىڭ ئاخىرىقى قازىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ كىشى قۇرئان كەرىم بەقەرە سۈرىسىنىڭ ئايەتلىرىدە ئىسمىنى ئېنىق بايان قىلماستىنلا ئىشارە قىلغان كىشىنىڭ ئۆزىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «ساڭا مۇسا (ۋاپاتى) دىن كېيىن ئىسرائىل ئەۋلادىدىن بولغان بىر جامائەنىڭ خەۋىرى يەتمىدىمۇ؟ ئۇلار ئۆز ۋاقتىدا ئۆزلىرىنىڭ پەيغەمبىرىگە: ”بىزگە پادىشاھ تىكلەپ بەرگىن، (ئۇنىڭ يىلەن دۈشمەنلەرگە قارشى) الله نىڭ يولىدا جىھاد قىلايلى“ دېيىشتى.» ئۇلارنىڭ پادىشاھى سۆيپىتىدە تەۋراتتا شائۇل نامى بىلەن تونۇلغان ساموئىل تالۇتنى ئۇلارنىڭ بېشىغا چىقاردى. ئۇ ئىسرائىل ئەۋلادلىرىنى ئېپتىدائىيلىقتىن تەرەققى قىلغان، تىنچ بىر ھالەتكە ئېلىپ كەلدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ئۇنىڭ پادىشاھلىقى ئۆزىنىڭ بۇنيامىن ئىسىملىك قەبىلىسىنىڭ دائىرىسىدىن ھالقىپ كىتەلمىدى. ئۇنىڭ پادىشاھلىق دەۋرى مەزگىلىدە ئىسرائىل ئەۋلادلىرى مەغلۇپ بولدى، يۇرتلىرى خانىۋ ـ ۋەيران قىلىندى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تەۋراتىدا ئاللاھ تائالانىڭ (ئاللاھ ئۇلارنىڭ بۆھتانلىرىدىن پاكتۇر) ساموئىلغا قارىتىپ مۇنداق دېگەن: «مەن شائۇلنى پادىشاھ قىلغانلىقىمغا پۇشايمان قىلدىم.» (بىرىنچى ساموئىل 15:20)

ـ پەيغەمبەر داۋۇد ئەلەيھىسسالام: بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىنىڭ بىرى. ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا ئۆز پەزلىدىن تۆمۈرنى بويسۇندۇرۇپ بەردى ۋە ھەمىشە ئوقۇلۇپ تۇرىدىغان دۇئالاردىن تەركىب تاپقان زەبۇرنى ئاتا قىلدى. بۇلاردىن سىرت ئۇ پادىشاھ تالۇت قوشۇنىدىكى قوماندانلارنىڭ بىرى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، دېۋە كەبى جالۇتنى مەنچانىق بىلەن ئۇرغان چاغدا بەنى ئىسرائىلنىڭ ھاۋان قەبىلىسى پەلەستىنلىكلەرنىڭ ئالدىدا بىر كىرىزىسقا دۇچ كەلدى. بۇ ئىش ئۇنىڭ ئىسرائىل ئەۋلادلىرى ئارىسىدىكى ئورنىنى كۆتۈردى ۋە ئۇلارنىڭ پادىشاھى ساموئىل (مىلادىدىن ئىلگىرىكى1004ـ965ـيىللىرى) ئۇنى بەنى ئىسرائىلنىڭ ئىككىنچى پادىشاھى قىلىپ بەلگىلىدى. ئۇ قۇددۇسنى پادىشاھلىقىنىڭ پايتەختى قىلدى. ئۇ يەرگە يەھۇۋا ئۈچۈن بىر ئىبادەتخانا سالدى ۋە ئۇنىڭ تاۋۇتىنى شۇ يەرگە قويدى. بۈگۈنكى يەھۇدىيلارنىڭ قولىدىكى مەۋجۇت تەۋراتنىڭ تېكىستلىرى پەيغەمبەرلەرگە مۇناسىپ كەلمەيدىغان رەزىل ئەخلاقلارنى ئۇنىڭغا مەنسۇپ، دەپ يازىدۇ. قۇرئان كەرىمنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان ھۆرمىتىنىڭ دەل

www.munber.org

ئەكسىچە، تەۋراتتا ئۇنى پەيغەمبەر، دەپ ئەمەس، شائىر، ھېساۋاتچى، پادىشاھ، ئاشىق ۋە كۆپلەپ جىنايەت سادىر قىلغان كىشى، دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ.

- سۇلەيمان ئىبنى داۋۇد: سۇلەيمان ئىبنى داۋۇد شەرەپكە ئىگە بىر پەيغەمبەر بولۇپ، بەنى ئىسرائىلغا پادىشاھ بولۇشتا ئاتىسى پەيغەمبەر داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا ۋارىسلىق قىلغان. ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا ھېكمەتنى، پاساھەتنى بەرگەن. شامال ۋە جىنلارنى بويسۇندۇرۇپ بىرىشتەك ئىنئاملارنى ئاتا قىلغان، ئۇنىڭغا قۇشلارنىڭ تىلىنى ئۆگەتكەن، سەبەئ پادىشاھلىقىنى ئۇنىڭغا بويسۇندۇرۇپ بەرگەن. يەھۇدىي ۋە خرىستىئان مەنبەلىرىنى ئۇنى پەيغەمبەر سۈپىتىدە ئەمەس، پادىشاھ ياكى ھەكىم سۈپىتىدە تىلغا ئالىدۇ. مۇناستىرلار تومىنىڭ تۆتىنچى بۆلۈمىدە مۇنداق بايانلار بار: «سۇلەيماننىڭ ھېكمىتى بارلىق مەشرىق ئوغۇللىرىنى بېسىپ چۈشتى... ئۇ ئەتراپىدىكى بارلىق مىللەتنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى، بارلىق كىشلەر سۇلەيماننىڭ ھېكمىتىنى ئاڭلىغان پادىشاھلاردىن ئۇنىڭ ھېكمىتىنى ئاڭلاش ئۈچۈن توپلىناتتى.»

كونا ئەھدىنىڭ تېكىستلىرى يەنە ئۇنىڭ قىرىندىشى ئىدونيا، دادىسىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ رەئىسى يۇئاب ۋە بۇلاردىن باشقا كىشلەرنى ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق پادىشاھلىقىنى سۈيىستېمال قىلغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شۇنىڭدەك مارش ئوقۇش تومىنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئائىت ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئەمما تارىخى تەتقاتلار بۇ تومىنىڭ سۇلەيمان ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن بىر قانچە ئەسىر كېيىن توپلانغانلىقىنى، ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدىكى مەنبەلەردىن ئېلىنغانلىقىنى ئىسپاتلاپ چىقتى. شۇنىڭدەك «سۇلەيمان ھېكمەتلىرى» تومىنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئائىت ئىكەنلىكىنىڭ خاتا ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقى، ئۇنىڭ ئاپتورىنىڭ يۇنان پەلسەپىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، مىلادىيە بىرىنچى ئەسىردە ياشىغان بىر يەھۇدىي ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا چىقتى.

يەھۇدىي مەنبەلىرى سۇلەيماننىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ پادىشاھلىقىنىڭ پارچىلىنىپ كەتكەنلىكىنى، ئىرانىي قەبىلىلىرى بىرلىكىنىڭ ئاخىرلىشىپ، ئىئوردانىيەنىڭ غەربىگىلا مەركەزلىشىپ قالغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ.

3- بۆلۈنۈش، پارچىلىنىش ۋە زاۋاللىققا يۈزلىنىش دەۋرى: بۇ دەۋر سۇلەيمان ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتى ۋە رەھەبئام ئىبنى سۇلەيماننى ئۆزلىرىنىڭ پادىشاھى، دەپ بەيئەت قىلغان دەۋردىن باشلىنىدۇ.

- رەھەبئام: مىلادىدىن ئىلگىرىكى 935-يىلى پادىشاھ بولغان. ئەمما ئۇ «يەھۇد» ۋە «بۇنيامىن» قەبىلىلىرىدىن باشقا سەبتىيلەرنىڭ بەيئەت قىلىشىغا ئېرىشەلمىگەن. باشقا سەبتىيلەر رەھەبئامنىڭ قېرىندىشى يەربۇئام تەرەپكە مايىل بولغان. بۇ ئەھۋال پادىشاھلىقنىڭ ئىككى قىسمغا ئايرىلىشىغا سەۋەب بولغان:

www.munber.org

ئىسرائىل-ئەفرايىم نامىدىكى شىمالىي پادىشاھلىق. بۇ پادىشاھلىق بەزىدە پايتەختىنىڭ ئىسمىغا ئاساسەن «سامىرە» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ قىسمىغا يەربۇئام ھۆكۈمدارلىق قىلىدىغان بولۇپ، تارىخى رىۋايەتلەرگە كۆرە ئىئوردانىيە دەرياسى، غەربىي قىرغاق، يەنە ئۇ تەرەپتىن نابلىس، شەرقىي قىرغاق ۋە جەلىيل رايونلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

جەنۇبىي پادىشاھلىقنىڭ يەر كۆلىمى شىمالىي پادىشاھلىق يەر كۆلىمىنىڭ ئۈچتىن بىرىگە توغرا كىلەتتى. جەنۇبىي پادىشاھلىقنىڭ ئىسمى «يەھۇدا» بولۇپ، پايتەختى قۇددۇس ئىدى. ئۇنىڭغا رەھەبئام ھۆكۈمدارلىق قىلاتتى. بۇ قىسمى ئۆلۈك دېڭىز ئەتراپىغا جايلاشقان ئىدى. پەلەستىنلىكلەر بولسا، ئاق دېڭىز ساھىللىرىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ياشايتتى.

ھەر ئىككى پادىشاھلىقتا ئون توققۇز پادىشاھ ھۆكۈم سۈردى. سۇلەيمان نەسلىدىن چىققان پادىشاھلار ئىسرائىل پادىشاھلىقى دائىرىسىدىكى بىر قانچە ئائىلە ئارىسىدا ئالمىشىپ تۇرغان يەھۇزا پادىشاھلىقى ئاستىدا بىرلەشتى.

❖ ئامۇس: مىلادىدىن ئىلگىرىكى 750ـيىللىرى ئەتراپىدا ئوتتۇرىغا چىققان بىر پەيغەمبەر بولۇپ، يەربۇئام ئىككىنچى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 738ـ743ـيىللىرى) دەۋرىدە ياشىغان.

❖ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 721ـيىللىرى ئەتراپىدا ئىسرائىل يەھۇدىيلىرى ئاشۇر پادىشاھى سەرجۇن ئىككىنچى مەزگىلىدە ئاشۇرىيلارنىڭ ئىشغالى ئاستىغا چۈشۈپ قالدى ۋە بۇ شەكىلدە تارىخ سەھنىسىدىن چۈشۈپ قالدى. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 586ـ يىلى يەھۇزا پادىشاھلىقى بابىللىقلارنىڭ چاڭگىلىغا چۈشتى. بۇختۇنەسىر قۇددۇس ۋە مەئبەد (ئىبادەتخانا) نى ۋەيران قىلىپ، يەھۇدىيلارنى بابىلغا سۈرگۈن قىلدى. مانا بۇ بىرىنچى قېتىملىق ۋەيرانچىلىق ئىدى.

❖ ئەشئىيا: مىلادىدىن ئىلگىرىكى سەككىزىنچى ئەسىردە ياشىغان بولۇپ، يەھۇزا پادىشاھى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 729ـ668ـيىللىرى) ھەزقىيالنىڭ مەسلىھەتچىلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

❖ ئىرمىيا: (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 650ـ580ـيىللىرى) مىللىتىنىڭ خاتالىقلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى، ئىرۇسالىم (قۇددۇس)نىڭ قولىدىن كىتىدىغانلىقى توغرىسىدا ئاگاھلاندۇردى، ئۇ بابىل پادىشاھلىرىغا ئىتائەت قىلىشقا چاقىردى. بۇ ئىش يەھۇدىيلارنىڭ ئۇنىڭغا بېسىم ئىشلىتىشى ۋە ھۇجۇم قىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

❖ ھەزقىيال: مىلادىدىن ئىلگىرىكى سەككىزىنچى ئەسىردە مەيدانغا چىققان. تىرىلىش، ھېساب بېرىش ۋە يەھۇدىيلارغا پادىشاھ بولۇش ئۈچۈن مەسىھنىڭ داۋۇد ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىدىن كىلىدىغانلىقى قاتارلىق قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان.

www.munber.org

ئۇ يەھۇزا پادىشاھلىقىنىڭ قولىدىن كېتىش مەزگىلىنى باشتىن كەچۈرگەن. ئىرۇسالىم تەسلىم بولغاندىن كېيىن، بابىلغا سۈرگۈن قىلىنغان.

❖ دانىيال: ئىسرائىل خەلقىنىڭ كېلەچەكىنىڭ پارلاق بولىدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان. ئۇ چۈش تەبىرلىرىدە شۆھرەت قازانغان. خەلقىنىڭ مەسىھنىڭ قولى ئارقىلىق نىجاتلىققا ئېرىشىدىغانلىقىغا ۋەدە قىلغان.

❖ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 538-يىلى ئىران پادىشاھى كورىش بابىل دۆلىتىنى ئىشغال قىلىۋالدى ۋە بابىللىقلارنىڭ پەلەستىنگە قايتىشىغا ئىجازەت بەردى. ئەمما ناھايىتى ئاز بىر قىسىملىرىلا قايتتى ۋە ھەيكەل قورۇلۇشىغا قايتىدىن ئىشلىدى.

❖ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 320-يىلى پەلەستىندىكى ھۆكۈمرانلىق بۈيۈك ئىسكەندەرنىڭ، ئۇنىڭدىن ئارقىسىدىن باتلىموسلارنىڭ قولىغا ئۆتتى.

❖ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 63-يىلى رومانلىقلار پەلەستىن ئىشغال قىلدى ۋە بامبىيوس قوماندانلىقىدا قۇددۇسنى ئىستىلا قىلدى.

❖ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 20-يىلى ھىرودوس يېڭىدىن سۇلەيماننىڭ ھەيكىلىنى ياساپ چىقتى- تەرجىمان). بۇ ھەيكەل مىلادىيىنىڭ 70-يىلى، يەنى ئىمپېراتور تىيتوسنىڭ شەھەرنى ۋەيران قىلىشى ۋە ھەيكەلنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغىنىغا قەدەر داۋاملاشتى. مانا بۇ ئىككىنچى قېتىملىق ۋەيرانچىلىق ئىدى. مىلادىي 135-يىلى ، شەھەردە مەۋجۇت بولغان بارلىق نەرسىلەرنى ئومۇميۈزلۈك ۋەيران قىلىش ۋە ئۆلتۈرۈش، سۈرگۈن قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق يەھۇدىيلاردىن قۇرتۇلۇش ئۈچۈن ئورىيانۇس بۇ جايغا كەلگەن. ئورىيانۇس مۇقەددەس ھەيكەلنىڭ ئورنىغا بۇتپەرەسلەرنىڭ «جوپىيتەر» ئىسىملىق بىر ھەيكىلىنى بىنا قىلغان. بۇ ھەيكەل كونىستانتىن مەزگىلىدىكى خرىستىئانلارنىڭ يېقىتىپ تاشلىشىغا قەدەر مەۋجۇ بولۇپ تۇرغان.

❖ مىلادىيىنىڭ 636-يىلى مۇسۇلمانلار پەلەستىننى فەتھى قىلغان ۋە ئۇ يەردىن رومانلارنى قوغلاپ چىقارغان. خرىستىئان پاترىك سافرونىيوس شەھەردە بىرمۇ يەھۇدىينىڭ يەرلىشىپ قالماسلىقىنى شەرت قىلغان.

- مىلادىيە 1897-يىلى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىن زېمىنىغا ئىسرائىل دۆلىتىنى قۇرۇپ چىقىشىنى مەقسەت قىلغان «سەھيۇنىزم» نامىدىكى يېڭى ھەرىكىتى باشلانغان. («سەھيۇنىزم» بابىغا مۇراجىئەت قىلىنسا بولىدۇ)

❖ يەھۇدىي پىرقىلىرى:

- فۇرەيسىلەر: يەنى قاتتىق قوللار. بۇلار راھىبلار ياكى رەببانىيلار، دەپ ئاتىلىدۇ. بۇلار مۇتەسەۋۋۇپ راھىبلار بولۇپ، ئۆيلەنمەيدۇ، مەزھەپلىرىنى ئاخىرىغا قەدەر ھىمايە قىلىدۇ، ئۆلگەندىن كېيىنكى تىرىلىشكە، پەرىشتىلەرگە ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدۇ.

www.munber.org

- سىدقىيلار: بۇ ئۇلار ئۈچۈن قارشى مەندە بېرىلگەن ئىسمدۇر؛ چۈنكى ئۇلار ئىنكار قىلىش بىلەن شۆھرەت قازانغان پىرقە بولۇپ، ئۆلگەندىن كېيىنكى تىرىلىشنى، ھېسابنى، جەننەت ۋە جەھەننەمنى، تىلمۇدنى ۋە كۈتىلىۋاتقان مەسىھنى ئىنكار قىلىدۇ.

- مۇتەئەسسىپلەر: بۇلارنىڭ ئىدىيىلىرى فۇرەيسىلەرنىڭ ئىدىيىلىرىگە يېقىن. ئەمما بۇلار رەھىم قىلماسلىق ۋە ئاداۋەتخورلۇق بىلەن سۈپەتلىنىدۇ. ئۇلار مىلادىيە بىرىنچى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىنقىلاب قوزغاپ رومانلارنى، شۇنىڭدەك رومانلار بىلەن ھەمكارلاشقان بارلىق يەھۇدىيلارنى ئۆلتۈرگەن. ئۇلارغا «قاتىللار» دەپ نام بېرىلگەن.

- يازغۇچى ياكى كۆچۈرگۈچىلەر: يېزىش ۋە كۆچۈرۈش پائالىيەتلىرى جەريانىدا شەرىئەتنى ئۆگەنگەن بولۇپ، بۇ سەۋەبلىك ۋەز- نەسىھەت قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇلار «ھۆكامالار»، «ئەپەندىلەر» دەپ ئاتالغان، بىرلىرى ئۇلارغا «ئەب» يەنى ئاتا، دەپ ئۈنۋان بەرگەن. ئۇلار مەدرىس ۋە مۇرىدلىرىنىڭ ھېسابىغا ھەددى- ھېسابسىز بايلىققا ئىگە بولغان.

- ئوقۇغۇچىلار: فۇرەيسىلەرنىڭ يېقىلىشىدىن كېيىنلا ئوتتۇرىغا چىققان ۋە ئۇلارنىڭ تەرەپدارلىرىغا ۋارىسلىق قىلغان ئاز سانلىق يەھۇدىيلارنىڭ پىرقىسى. ئۇلار كونا ئەھدىتىن باشقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. تىلمۇدقا قولاق سالمىغىنىغا ئوخشاشلا، تەۋراتنى شەرھلەشتە ئەركىن ئىكەنلىكلىرىنى دەۋا قىلىپ، ئۇنىمۇ ئېتىراپ قىلمايدۇ.

- سامىرىيلار: بەيتۇل ئىسرائىل ئەۋلادلىرىنىڭ سىرتىدىن يەھۇدىيلىققا كىرىپ، يەھۇدىيلىشىپ كەتكەن بىر تائىپە بولۇپ، ئۇلار مۇقەددەس تاغلىرىدا ياشايتتى، ئۇلار پەقەت مۇسا، ھارۇن ۋە يۇشەئ ئىبنى نۇنلارنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئېتىراپ قىلاتتى، ئەمما ئۇلاردىن كېيىنكىلەرنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئېتىراپ قىلمايتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئەلفان ئىسىملىك بىر كىشى چىقىپ پەيغەمبەرلىكنى دەۋا قىلغان. بۇ ئىش ئىيسا ئەلەيھىسسالام كېلىشتىن يۈز يىل بۇرۇن يۈز بەرگەن. كېيىن ئۇلار دوستانىيلار (ئەلفانىيلار) ۋە كوستانىيلار (مۇتەسەۋۋۇپ جامائەتلەر)دىن ئىبارەت ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتكەن. سامىرىيلارنىڭ قىبلىسى بەيتۇل مۇقەددەس بىلەن نابلىس ئوتتۇرىسىدىكى جىرزىيم دېگەن تاغدۇر. ئۇلارنىڭ تىلى يەھۇدىيلارنىڭ ئىبرانى تىلىغا ئوخشىمايدۇ.

پىكىر ۋە ئېتىقادلار:

❖ كىتابلىرى:

www.munber.org

- كونا ئەھد: يەھۇدىي ۋە خرىستىئانلارنىڭ مۇقەددەس كىتابى. چۈنكى ئۇ شېئىر، نەسىر، ھېكمەتلەر، مەسەللەر، ھېكايىلەر، مىساللار، پەلسەپە، قانۇن، غەزەل ۋە مەرسىيەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كىتابتۇر. بۇ كىتاب ئىككى قىسىمغا ئايرىلىدۇ:

1- تەۋرات: بۇ قىسمى، بىرىكتۈرۈش ياكى يارىتىش، خۇرۇج (چىقىش)، لاۋىن (خەۋەرلەر)، سان ۋە تەسنىيە (ئىككىلىك) تىن ئىبارەت بەش بۆلۈمدىن ئىبارەت بولۇپ، مۇسا بۆلۈمى، دەپ ئاتىلىدۇ.

- مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ تەۋراتى بۇختۇنەسىرنىڭ ھەيكەلنى ۋەيران قىلىشىدىن كېيىن يوقاپ كېتىپ، ئىككىنچى قېتىم ئىران پادىشاھى ئەرتەھشتا مەزگىلىدە قايتا يېزىلغاندا ئەسلىدىن يىراقلاپ كەتكەن. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «ئۇلار (تەۋراتنىڭ) سۆزلىرىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ، ئۇلار(تەۋراتتا) ئۆزلىرى ئۈچۈن قىلىنغان نەسىھەتنىڭ بىر قىسمىنى ئۇنتۇدى.»

2- پەيغەمبەرلەر بۆلۈمى (ئەسفارلىرى): بۇمۇ ئىككى تۈرلۈك:

ئا) ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەر بۆلۈمى: يەشۇئ، يۇشەئ ئىبنى نۇن، قازىيلار، بىرىنچى ساموئىل ، ئىككىنچى ساموئىل، بىرىنچى پادىشاھلار، ئىككىنچى پادىشاھلار.

ب) كېيىنكى پەيغەمبەرلەر بۆلۈمى (ئەسفارلىرى): ئەشئىيا، ئىرمىيا، ھەزقىيال، ھۇشەئ، يوئىيل، ئاموس، ئۇبدىيا، يونان، يونۇس، مىيخا، ناھۇم، ھەبەققۇق، سەفەنيا، ھەججا، زەكەرىييا ۋە مەلاخىيلار.

❖ يېزىقلار:

1- بۈيۈك يېزىقلار (ماقالىلەر): مەزامىير (زەبۇر)، مەسەللەر (سۇلەيماننىڭ مەسەللىرى) ۋە ئەييۇب.

2- بەش ژۇرنال: نەشىيدۇل ئىنشاد، رائۇس، مەراسىي (ئىرمىيا مەرسىيەلىرى)، جامىئە، ئەستىير.

3- كىتابلار: دانىيال، ئەزرا، نەھمىيا، بىرىنچى كۈن خەۋەرلىرى، ئىككىنچى كۈن خەۋەرلىرى.

- يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بۆلۈملەر (ئەسفارلار) يەھۇدىي ۋە پروتېستانتلار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىدۇ.

- ئەمما كاتولىك چىركاۋىي توبىيا، يەھۇدىيەت، ھېكمەت، يەسۇئ ئىبنى سىيراخ، باروخ، بىرىنچى مەكابىن، ئىككىنچى مەكابىنلاردىن ئىبارەت باشقا يەتتە بۆلۈمنى بۇلارغا ئىلاۋە قىلىدۇ. بۇلار يەنە پادىشاھلارنىڭ بۆلۈملىرىنى تۆتكە ئايرىپ، ئۇنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچىسىنى بىرىنچى ۋە ئىككىنچى ساموئىل بۆلۈملىرىنىڭ ئورنىغا قويىدۇ.

www.munber.org

- ئەستىير ۋە يەھۇدىيىيەت: بۇ ئىككىسى ئىسرائىل ئوغۇللىرىدىن بولمىغان بىر ھۆكۈمدار بىلەن ئىچ قويۇن- تاش قويۇن بولغان بىر ئايالنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلىتىدۇ. بۇ ئايال يەھۇدىيلارغا قىلىنغان زۇلۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھۆكۈمدارغا گۈزەللىكى ۋە جەلپكارلىقىنى ئىشقا سالىدۇ، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ باشقا خىزمەتلىرىدىمۇ بولىدۇ.

- تىلمۇد: ھاخاملار ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن ئېغىزچە رىۋايەتلەردىن ئىبارەت بولۇپ، مىلادىنىڭ 150-يىلى ھاخام يۇداس «مىشنو» ناملىق بىر كىتابقا توپلىغان. مىشنو مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ تەۋراتىدا ئۆزىنى يېڭىدىن ئىپلان قىلغان شەرىئەتنىڭ ئىزاھ ۋە شەرھىسى، دېگەنلىك بولىدۇ. ئېغىزچە رىۋايەتلەر ۋە ئىلاۋە قىلىدىغان نوقتىلارنى توپلاشنى يەھۇزا مىلادىي 216-يىلى تاماملىغان. كېيىنچە «مىشنو» شەرھلەنگەن ۋە بۇ شەرھىگە «جىمارا» دەپ نام بەرگەن. تىلمۇد مىشنو ۋە جىماradىن ئىبارەت ئىككى كىتابتىن تەركىپ تاپقان. تىلمۇد يەھۇدىيلارنىڭ ئېتىقادى بويىچە تەۋراتتىنمۇ مۇھىم ئورۇننى ئىگەللەيدۇ.

❖ بايراملىرى (ھېيتلىرى):

- فەسىھ كۈنى: ئىسرائىل ئوغۇللىرىنىڭ مىسىردىن چىقىشلىرى نامىغا تەرتىپلەشتۈرۈلگەن بايرام بولۇپ، 14-ئاپرېل ئاخشىمى باشلىنىپ، 20- ئاپرېل ئاخشىمى ئاخىرلىشىدۇ. بۇ بايرامدىكى تاماقلار ئارىسىدا ئېچىتىلمىغان خېمىردىن ھازىرلانغان نانلار ھازىرلىنىدۇ.

- گۇناھلارنى ئەپۇ قىلدۇرۇش كۈنى: يەھۇدىي يىلىنىڭ ئونىنچى ئېيىدا ئىنسان توققۇز كۈن روزا تۇتىدۇ. بۇ كۈنلەر تەۋبە كۈنلىرى، دەپ ئاتىلىدۇ. گۇناھلارنى ئەپۇ قىلدۇرۇش كۈنى بولغان ئونىنچى كۈندە يەھۇدىيلار يىمەيدۇ، ئىچمەيدۇ، پۈتۈن ۋاقىتلىرىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. بارلىق گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلىندى، دېگەن ئېتىقادقا كەلگەنگە قەدەر بۇ شەكىلدە داۋام قىلىدۇ ۋە يېڭى يىلنى كۈتۈۋېلىشقا ھازىرلانغان بولىدۇ.

- بەيتۇلمۇقەددەسنى زىيارەت قىلىش: ئەقلىگە كەلگەن ھەر بىر يەھۇدىينىڭ يىلدا ئىككى قېتىم بەيتۇلمۇقەددەسنى زىيارەت قىلىشى ئىنتايىن مۇھىم.

- يېڭى ھىلال: ھەر قېتىملىق ھىلال ئاينىڭ توغۇلىشىنى تەبرىكلەشتى. قۇددۇستا كولدۇرمىلارنى چالاتتى، خوشاللىق سەۋەبىدىن ئوتلارنى ياقاتتى.

- شەنبە كۈنى: ئۆلارنىڭ قارىشىچە بۇ كۈندە ئىشلەش جائىز ئەمەس؛ چۈنكى بۇ كۈن ئۆلارنىڭ ئېتىقادى بويىچە تەڭرى ئارام ئالىدىغان كۈندۇر. پۈتۈن يەھۇدىيلارنىڭ ئورتاق ئېتىقادلىرىغا كۆرە تەڭرى ئاسمان ۋە زېمىنلارنى يارىتىپ بولغاندىن كېيىن

www.munber.org

ئەرشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ دۇنيانى ئىدارە قىلىدىغانلىقى، ئىنساننى ئۆزىنىڭ سۈرىتىدە ياراتقانلىقى ۋە ئادەمگە ئوخشاش يولدا مېڭىپ يۈرىدىغانلىقى، ئىنسانغا ئوخشاش غەزەپلىنىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ياقۇپ بىلەن چېلىشىپ يېڭىلىپ قالغانلىقى، ئالتە كۈندە دۇنيانى يارىتىپ يەتتىنچى كۈنى ئىسترىھەت قىلغانلىقى ۋە ئۆزىنىڭ ياراتقان ئۆيىگە كىرىپ ئىشىكىنى يېپىۋالغانلىقى ۋە يۈرەكنى ئاغرىتىدىغان، ئوقۇغاندا ئادەمنى ئېچىندۇرىدىغان ھەرخىل ناچار ئىشلارنى يەھۇدىيلار ئاللاھقا چاپلىغان.

ئەرشنىڭ ئۈستىدە ئوڭدىسىغا ياتقان ۋە پۇتىنى پۇتىنىڭ ئۈستىگە ئالغان ھالدا ئىستىراھەت قىلغان. (ئاللاھ تائالا بۇلاردىن دېگەنلىرىدىن پاكتۇر.)

❖ ئىلاھ:

- يەھۇدىيلار مۇسا ئەلەيھىسسالام ئېلىپ كەلگەن ساغلام تەۋھىد دىنىدىن ئېغىپ كەتكەن ئەھلى كىتابلار بولۇپ، پات- پات كۆپ ئىلاھلىق، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش، مەنپەئەتپەرەستلىككە ئوخشىغان تەرەپلەرگە يۈزلىنىپ تۇرغان. بۇ سەۋەبتىن ئارىلىرىدا ھەر قېتىم ئىلاھ ئوقۇمىدا ئېغىش يۈز بەرگەندە، ئۇلارنى ساغلام تەۋھىدكە قايتۇرۇش ئۈچۈن كۆپ ساندا پەيغەمبەرلەر ئەۋەتىلگەن.

- مىسىردىن چىقار- چىقمايلا مۇزايىنى ئۆزلىرىنىڭ مەبۇدى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىشتى. كونا ئەھدىتىكى بىر رىۋايەتكە ئاساسلانغاندا، مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا تۇچتىن بىر يىلان ياساپ بەرگەن، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىل ئوغۇللىرى ئۇنىڭغا تېۋىنىشقا باشلىغان. ئۇلارنىڭ ئېتىقادى بويىچە ھېكمەت ۋە جادۇگەرلىككە ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن مۇقەددەس دەپ قوبۇل قىلىنىدۇ.

- ئۇلارنىڭ قارىشىچە تەڭرىنىڭ ئىسمى يەھۋا بولۇپ، خاتالىقتىن يىراق بىر تەڭرى ئەمەس بەلكى، خاتالىشىدىغان، ئۆزىنى تۇتالمايدىغان، پۇشايمان قىلىدىغان، ئوغۇرلۇق قىلىشقا بۇيرۇيدىغان، رەھىمسىز، مۇتەئەسسىپ ۋە خەلقىنى ۋەيران قىلغۇچى ئىلاھتۇر. ئۇ پەقەت ئىسرائىل ئوغۇللىرىنىڭ ئىلاھى بولۇپ، باشقا شەكىلدە باشقىلارنىڭ دۈشمىنىدۇر. يەھۇدىيلار بۇ ئىلاھنى ئىسرائىل ئوغۇللىرىدىن چىققان بىر جامائەتنىڭ ئالدىدا ۋە تۈۋرۈك شەكىللىك بىر بۇلۇت ئىچىدە ماڭىدۇ، دەپ بىلجىرلايدۇ.

❖ باشقا پىكىر ۋە ئېتىقادلار:

- ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇربانلىق قىلىنغان ئوغلىنىڭ سارەدىن توغۇلغان ئىسھاق، ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ. توغرىسى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامدۇر.

- دىنلىرىدا قايتىدىن تىرىلىش، ئەبەدىيلىك، ساۋاب ۋە ئازابقا ئوخشىغان مەزمۇنلارغا ئائىت ئەھمىيەتسىز بىر قىسىم ئىشارەتلەردىن باشقا بىر نەرسە يوق. چۈنكى بۇلار ماددىپەرەست يەھۇدىيلارنىڭ پىكىر تەركىۋىدىن يىراق نەرسىلەردۇر.

- ساۋاب ۋە ئازاپ بۇ دۇنيادىدۇر. ساۋاب ياردەم ۋە ھىمايە، ئازاپ بولسا، زىيان، خارلىق ۋە قۇللۇق، دېمەكتۇر. ھەر بىر يەھۇدىينىڭ فەسىھ كۈنى، ھەپتىلەر كۈنى ۋە

www.munber.org

مىزال كۆنى بولۇپ يىلدا ئۈچ قېتىم قۇددۇسقا ھەج قىلىشى لازىم. بۇ خىلدىكى ھەج پائالىيەتلىرى قاتارىدا ھەيكەلگە قورۇلغان قۇربانلىق تەقدىم قىلىشمۇ بار.

- تابۇت: ئەڭ قىممەتلىك بايلىقلىرى، ھۆججەتلىرى ۋە مۇقەددەس كىتابلىرىنى ساقلايدىغان ساندۇقتۇر.

- قوربانلىق كىسىدىغان يەر: تابۇتنىڭ ئالدىدىكى پەردىنىڭ ئارقىسىدىن سەندەل كۆيدۈرۈش ئۈچۈن ھازىرلانغان مەخسۇس ئورۇن.

- ھەيكەل: بىنا قىلىش ئۈچۈن داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا ئەمىر قىلىنغان، سۇلەيمان ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن تۇرغۇزۇلغان بىر قورۇلۇش. ئۇنىڭ ئىچىگە بىر مىھراب ياسالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئىلاھ تابۇتىنىڭ قويۇلۇشى ئۈچۈن مەخسۇس بىر جاي ھازىرلانغان.

- كاھىنلىق: يەئقۇبنىڭ ئوغۇللىرىدىن لەۋىينىڭ ئەۋلادلىرىغا خاس بىر ئىشتۇر. يالغۇز ئۇلارلا تېكىستلەرنى ئىزاھلىيالايدۇ، قۇربانلىقلارنى تەقدىم قىلالايدۇ. ئۇلار ھەر قانداق سېلىقتىن كەچۈرۈم قىلىنغاندۇر. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق كىشىلىرى يەھۇدىيلارنىڭ ئاللاھقا يېقىنلىششتىكى ئاساسلىق ۋاستىسىدۇر. ئۇلار بۇ شەكىلدە پادىشاھلاردىنمۇ كۈچلۈك ئورۇنغا ئىگە بولغان.

- قۇربانلار: قۇربانلار كەلىمىسى ھايۋانلار ۋە مەھسۇلاتلار بىلەن بىرگە ئىنسانلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كېيىنچە تەڭرى قۇربانلىق سۈپىتىدە ئىنساننىڭ ئەڭ كىچىك بىر پارچىسىغىمۇ رازى بولغان ۋە بۇنىڭ بىلەن كۈپايىلەنگەن. ئۇ بولسىمۇ ئىنساندىن سۈننەت جەريانىدا كىسىپ تاشلانغان پارچىدۇر. يەھۇدىيلار بۇ سەۋەبلىك بۇگۈنگە قەدەر ھايۋان ۋە مەھسۇلاتلاردىن قىلىنغان قۇربانلارغا ئەھمىيەت بىرىش بىلەن بىرگە سۈننەت قىلىشقىمۇ ناھايىتى ئەھمىيەت بىرىدۇ.

- ئۆزلىرىنى ئاللاھنىڭ تاللانغان بەندىلىرى، دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ، روھلىرىنى ئاللاھنىڭ روھىنىڭ بىر پارچىسى، دەپ قوبۇل قىلىشىدۇ. باشقا بىر كىشى (گويىم) بىر ئىسرائىلىلىكنى ئۇرسا ئىلاھىي ئىززەتنى ئۇرغان بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. يەھۇدىيلار بىلەن يەھۇدىي بولمىغانلار ئارىسىدىكى پەرق ئىنسان بىلەن ھايۋان ئوتتۇرىسىدىكى پەرققە ئوخشايدۇ.

- يەھۇدىي بولمىغان بىرىنى ئالداش، نەرسە-كېرەكلىرىنى ئوغۇرلاش، ئارتۇق ئۆسۈم ئارقىلىق قەرزگە بوغۇپ قويۇش، ئۇنىڭغا قارشى يالغان گۇۋاھلىق بىرىش ۋە يالغان قەسەم قىلىش جائىزدۇر. يەنى يەھۇدىيلارنىڭ ئېتىقادى بويىچە يەھۇدىي بولمىغانلار ئىت، توڭگۇز ۋە ھايۋانلارغا ئوخشايدۇ. ھەتتا يەھۇدىيلار يەھۇدىي بولمىغانلارغا قارىتا يوقۇرىقى ئىشلارنى قىلىش ئارقىلىق ئاللاھقا يېقىنلىشىدۇ.

- «تىلمۇد» ئىيسا ئەلەيھىسسالام توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ: «شۈبھىسىزكى ناسىرىيلىق يەسۇئ ئوت بىلەن مۇز ئارىسىدا ۋە جەھەننەمنىڭ تىگىدىدۇر. ئانىسى

www.munber.org

مەريەم ئۇنى بىر گۇناھ نەتىجىسىدە ئەسكەر پاندارادىن ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. بارلىق خرىستىئان چىركاۋلىرى مەينەتلىك ئورۇنلىرىدۇر، ئۇ يەرلەردە ۋائىزلىق قىلغانلارمۇ ھاۋشىۋاتقان ئىتقا ئوخشايدۇ.»

- قېيىن شارائىتلار نەتىجىسىدە بىر ئاز ئەركىن نەپەسلىنىش ۋە كەلگۈسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئۈمىد ۋە ئارزۇلار ئۇلارنىڭ زېھنىلىرىدا كۆتىلىۋاتقان مەسىھ چۈشەنچىسىنى مەيدانغا كەلتۈردى.

- ئۇلارنىڭ قارىشىچە يەئقۇب تەڭرى بىلەن ئېلىشتى، لۇت شاراپ ئىچتى ۋە ئىككى قىزى بىلەن زىنا قىلدى. ئۇ بۇ ئىشنى سوغىر تېغى مۇۋەپپىقىيىتىدىن كېيىن سادىر قىلدى، داۋۇد بولسا تەڭرىنىڭ كۆزىدە يىرگىنىچلىكتۇر.

- دىنلىرى ئۇلارغا خاس بولۇپ، يەھۇدىي خەلقىدىن باشقىلار قوبۇل قىلىنمايدۇ.

- چوڭ ئوغۇل پەرزەنت ئاتىسىنىڭ بىرىنچى ۋارىسى بولۇپ، قېرىنداشلىرىدىن ئىككى كىشىنىڭ نىسۋەسى مىقدارى پاي ئالىدۇ. مىراسخورلۇق مەسىلىدە قانۇنلۇق نىكاھ بىلەن توغۇلغان بالا بىلەن قانۇنسىز يول بىلەن توغۇلغان بالىنىڭ پەرقى بولمايدۇ.

- ئۆيلەنگەندىن كېيىن ئايال كىشى يولدىشىنىڭ مۈلكى ھېسابلىنىدۇ. ئايالنىڭ مېلىمۇ يولدىشىنىڭ ھېسابلىنىدۇ. ئەمما بۇ خۇسۇستىكى ئىختىلاپلار كۆپەيگەنسىرى ئۆز مال - مۈلكىنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى ئايالغا، پايدىلىنىش ھەققى ئەرلەرگە خاس قىلىپ بەلگۈلەنگەن.

- يىگىرمە ياشقا كىرىپ ئۆيلەنمىگەنلەر لەنەتكە لايىق بولىدۇ. بىر ئەرنىڭ بىردىن ئارتۇق ئايال بىلەن ئۆيلىنىشى چەكلىمىسىز شەكىلدە جائىزدۇر. ئەمما، ئوقۇغۇچىلار بۇنى مۇتلەق ئوقۇمىدا قوبۇل قىلسا، رەببانىيلار تۆت ئايال بىلەن چەكلىنىدۇ.

پىكىر ۋە ئەقىدىلەرنىڭ يىلتىزلىرى:

❖ مۇزايغا تېۋىنىش قەدىمقى مىسىرلىقلاردىن ئېلىنغان بىر خىل تېۋىنىش شەكلىدۇر. چۈنكى ئۇلار چىقىش ھادىسىسىدىن ئىلگىرى مىسىردا تۇرغان. كونا ئەھدىتىكى ئەسفارلار (بۆلۈملەر)نىڭمۇ ئاساسلىق مەنبەسى يەنە قەدىمقى مىسىر ئەدىبىيسىدۇر.

❖ كونا ئەھد بۆلۈملىرى تايانغان ئەڭ مۇھىم مەنبە مىلادىدىن ئىلگىرىكى 1900-يىللىرىغا تەۋە ھومۇرابى قانۇنلىرىدۇر. بۇ قانۇن 1902-يىلى تاشتىن ياسالغان

www.munber.org

قارا تۇۋرۇككە ئويۇقلۇق شەكىلدە بايقالغان بولۇپ، ھازىرغىچە تېپىلغان ئەڭ بۇرۇنقى مۇقەددەس قانۇندۇر.

❖ تېلمۇد روھنىڭ كۆچۈش ئىدىيىسىنى ئىلگىرى سۈردۇ. بۇ ئىدىيە ھىندىستاندىن بابىللىقلارغا ئېقىپ كىرگەن بولۇپ، بابىل ھاخاملىرى يەھۇدىي پىكرىگە يۆتكەپ كىرگەن.

❖ خرىستىئان پىكرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئۇلارنىڭ نىمىلەرنى دەيدىغانلىقىغا قاراپ بېقىڭ: «ئەي ئاتىمىز، شەرىئىتىڭگە قايتىشىمىز خۇسۇسىدا بىزگە يول كۆرسەتكىن! ئەي پادىشاھىمىز، بىزنى ئىبادىتىڭگە يېقىن قىلغىن ۋە بىزنى دەرگاھىڭدا ھەقىقىي تەۋبىگە مۇيەسسەر قىلغىن!»

❖ بەزى دەۋرلەردە ئۇلار بەلئىم، ئەشتارت تەڭرىلىرىگە، ئارام تەڭرىلىرىگە، سەيدۇم تەڭرىلىرىگە، مۇئاب تەڭرىلىرىگە، ئامون تەڭرىلىرىگە ۋە ئاخىرىدا پەلەستىن تەڭرىلىرىگە ئىبادەت قىلغان. (قازىلار بۆلۈمى: 10/60).

تارقىلىشى ۋە تەسىر دائىرىسى:

❖ ئىبرانىيلار ئەسلىدە (ئاتىلىرى ئىسرائىل دەۋرىدە) ئىئوردانىيە ۋە پەلەستىن رايونلىرىدا ياشىغان. كېيىن ئىسرائىل ئەۋلادلىرى مىسىرغا كۆچكەن. بۇ جەرياندا بىر يەھۇدىي جەمئىيىتى تەشكىل قىلىش مەقسىتىدە پەلەستىنگە كەلگەن. ئەمما يالغۇز قالغانلىقلىرى، چوڭچىلىقى، ئىرقچىلىق قىلىشلىرى، ھەر دائىم ھىلە ۋە قىلتاق قورۇشتا تەييار تۇرۇشى سەۋەبلىك بېسىمغا ۋە سۈرگۈن قىلىنىشقا دۇچ كەلدى. نەتىجىدە پۈتۈن دۇنياغا تارقاپ كەتتى. بەزىلىرى ياۋرۇپا، روسىيە، بالقان دۆلەتلىرى، شىمالىي، جەنۇبىي ئامېرىكا ۋە ئىسپانىيەلەرگىچە يېتىپ باردى. يەنە بەزىلىرى ئىسلام تېگىنىڭ ئېتىشى بىلەن سىقىپ چىقىرىلغان ئەرەب يېرىم ئارىلى تەرەپكە يۈزلەندى. شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاسىيا ۋە ئافرىقىلاردا ياشىدى.

❖ مىلادىي ئۆتكەن ئەسىر (19-ئەسىرنىڭ-ت)نىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ پەلەستىن تۇپراقلىرىغا توپلىنىشقا باشلىدى. سەھيۇنىيلار ۋە ئەھلى سەلىپلەر بۇ ئىشقا، قىزىقتۇردى، رىغبەتلەندۇردى.

❖ شۈبھىسىزكى، ھازىرقى 15 مىليۇنغا يېتىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغىچە سۇزۇلغان ئىبرانىي ئىسرائىللار بىلەن مۇناسىۋىتى يوق. چۈنكى بۇلار مۇستەملىكە نەتىجىسىدە كېيىنچە يەھۇدىيلاشقان ئوخشىمىغان خەلقلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ئىبارەت. ئىسرائىل ئەسلىلىك ھەقىقىي يەھۇدىيلار بولسا، بۈگۈنكى كۈندە، خۇسۇسەن ئىسرائىلدا تۆۋەن قاتلامنى تەشكىل قىلغان يەھۇدىيلاردۇر.

www.munber.org

❖ تەۋراتنى تەتقىق قىلغان كۆپلىگەن ئىزدەنگۈچىلەر ئۇنىڭ تىل، ئۇسلۇب ۋە ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان تېما، ھۆكۈم ۋە قانۇنلىرى ئۈستىدە مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئوخشىمىغان دەۋردە، ئوخشىمىغان قەلەملەر تەرىپىدىن يېزىلغانلىقى ئىسپاتلاپ چىقتى. ئەمما ئۇلار ئاللاھ سۇبھانەھۇ ۋەتائالا خەۋەر بەرگەندەك «ئۇلار(تەۋراتتا) ئۆزلىرى ئۈچۈن قىلىنغان نەسىھەتنىڭ بىر قىسمىنى ئۇنتۇدى.» نەتىجىدە ئۇلار «يەھۇدىيلارنىڭ ئىچىدە كىتابنىڭ (يەنى تەۋراتنىڭ) سۆزلىرىنى ئۆزگەرتىۋېتىدىغانلارمۇ بار» دېگەن ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. ئاللاھ تائالا ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىنى ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ئىش قىلىدىغانلارنى ئۆزىنىڭ مونۇ سۆزى ئارقىلىق قاتتىق ئەيىپلىدى: «كىتابنى ئۆز قوللىرى بىلەن يېزىپ ئۇنى ئاز پۇلغا سېتىش (يەنى دۇنيانىڭ ئازغىنا مەنپەئەتى) ئۈچۈن، بۇ الله تەرىپىدىن نازىل بولغان دېگۈچىلەرگە ۋاي!قولى بىلەن يازغانلىرى (يەنى تەۋراتنى ئۆزگەرتكەنلىكلىرى) ئۈچۈن ئۇلارغا ۋاي! (بۇنىڭ بىلەن) ئېرىشكەن (ھارام) نەرسىلىرى ئۈچۈن ئۇلارغا ۋاي!»

❖ يەنە ھازىرقى زامان تەنقىدچىلىكى تەۋرات ۋە ئىنجىل تېكىستلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئىلمىي ھەقىقەتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى بىلەن قارىمۇ قارشى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقتى. ئەمما مەزمۇنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشلەر ئۇنى موريس بوكاي ئېيتقاندەك ”بىر- بىرى بىلەن باغلاشمايدىغان تۇپلام“ دەپ قارىدى. مانا بۇ تەۋراتنىڭ مەزمۇنىغا تايىنىشقا بولمايدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرمەكچى بولغانلار ئۈچۈن يېتەرلىك پاكىت؛ چۈنكى ئۇنىڭدا قارىمۇ قارشىلىقلار، توقۇلما ھېكايىلەر، ساغلاملىقى گۇمانلىق بولغان شېئىرلار تولۇپ ياتىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن شۇ نەرسە ئايدىڭلىشىدۇكى: يەھۇدىيلىق ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغىچە سوزۇلغان، بەنى ئىسرائىل (يەئقۇب ئەلەيھىسسالام) غا مەنسۇپ ئەسبات نامى بىلەن تونۇلغان ئىبرانىيلارنىڭ دىيانىتىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇسا ئەلەيھىسسالامنى تەۋرات بىلەن قۇراللاندۇرۇپ، ئۇلارغا پەيغەمبەر بولۇش ئۈچۈن ئەۋەتكەن. يەھۇدىيلار تۆۋەندىكى پىرقىلارغا بۆلۈنگەن بولۇپ ئۇلار: قايتىدىن تىرىلىشكە، پەرىشتىلەرگە، ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىغان فۇرەيسىلار؛ تېلمۇدنى، پەرىشتىلەرنى ۋە كۈتىلىۋاتقان مەسىھنى ئىنكار قىلىدىغان سىدقىيلار؛ شەرىئەتنى يېزىقچىلىق پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئۆگەنگەن، مەدرىس ۋە مۇردلىرىنىڭ ھېسابىغا بايلىق توپلىغان يازغۇچى ياكى كۆچۈرگۈچىلەر؛ تېلمۇدقا بويسۇنمايدىغان، كونا ئەھدىنىن باشقىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان ئوقۇغۇچىلار؛ ئىسرائىل ئوغۇللىرىدىن باشقا قەۋملەردىن يەھۇدىيلاشقان تائىپە سامىرىيلاردىن ئىبارەت. قانداقلا بولمىسۇن زامانىمىزدىكى يەھۇدىيلار ئىسرائىلىيلاردىن ئەمەس، ئۇلار يۇقىرىدا ئىشارە قىلىپ ئۆتكەندەك ئون ئىككى سەبتىلەرگىمۇ تەۋە ئەمەس...

ئۇلارنىڭ كىتابلىرى كونا ئەھد بولۇپ، ئۇ شېئىر، نەسىر، ھېكمەت، مەسەل، ھېكايە، ئەپسانە، پەلسەپە، قانۇن، غەزەل ۋە مەرسىيەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ تەۋرات

www.munber.org

ۋە پەيغەمبەرلەر بۆلۈملىرىنىڭ ئىككى تۈرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يەنە تىلمۇد ناملىق كىتابى ئىغىزاكى رىۋايەتلەردىن ئىبارەت بولۇپ، «مىشنو» يەنى تەكرارلانغان شەرىئەت ناملىق بىر كىتابقا توپلانغان. مىشنو «جىمارا» ئىسىملىك ئىككىنچى بىر كىتابتا شەرھىلەنگەن.

ئەسلىنى ئېلىپ ئېيتقاندا يەھۇدىيلار تەۋھىدچى ئەھلى كىتابلاردۇر. بىراق ئۇلار كېيىنچە كۆپ ئىلاھلىققا، ئاللاھنى تەنگە ئىگە دەيدىغان ئېتىقادقا ۋە مەنپەئەتپەرەستلىك تەرەپكە يۈزلىنىپ كەتكەن. مۇزايىغا ئىبادەت قىلغان، چايانى مۇقەددەسلەشتۈرگەن. تەۋراتنىڭ ئوخشىمىغان دەۋر ۋە ئوخشىمىغان قەلەملەر تەرىپىدىن يېزىلغانلىقى تەكىتلەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ كۆپىنچە تېكىستلىرى ئۆز ئارا بىر- بىرلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالغاندەك، ھازىرقى زامان ئىلمىي ھەقىقەتلەر بىلەن توقۇنۇشۇپ قالىدۇ.

ئەتراپلىق مەلۇمات ئۈچۈن پايدىلىنىش مەنبەلىرى:

- زەكىي شەنۇدە: اليهود: نشأتم وعقيدتم ومجتمعهم, بىرىنچى نەشرى، مىسىر ئويغىنىش كىتابخانىسى-1974م.
- رەھمەتۇللاھ ئەلھىندىي: إظهار الحق.
- ئابباس مەھمۇد ئەلئەققاد: الله
- ئابدۇللاھ ئەتتەل: خطر اليهودية العالمية على الإسلام والمسيحية.
- د.ئەھمەد شەلەبىي: مقارنة الأديان: اليهودية، تۆتىنچى نەشرى، مىسىر ئويغىنىش كىتابخانىسى- 1974م.
- گوستاف لوبون: اليهود في تاريخ الحضارات الأولى، ئادىل زەئەيتىر تەرجىمىسى- ئىيسا ئەلبابىي ئەلھەلەبىي باسمىخانىسى.
- د.فۇئاد ھەسەنەيىن: التوراة: عرض والتحليل.
- مۇھەممەد ئىززە دروزە: تاريخ بني إسرائيل من أسفارهم.
- ئابدۇلقادىر شەيبە ئەلھەمەد: الأديان والفرق والمذاهب المعاصرة، مەدىنە مۇنەۋۋەرە ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتى باسمىلىرى.

چەتئەل مەنبەلىرى:

- Berry: Religions of the World.
- Reinach: History of Religion.
- Smith J.W.D: God and Man in Early Israel.

www.munber.org

- .Krik: A Short History of the Middle East
- Max Margolis and Alexander Marx: A History of the Jewish .People
- .Hertzl: The Jewish State
- .Weech: Civilazation of Near East
- .Wells: A Short History of the World

www.munber.org